

Igazság és becsületszó

Egy Floridából induló felvezetés

Nem könnyű eljutni az igazságig. Ezt mondja mindenki, aki valóban igazságot keres – és mindenki, aki egy biztonságos frázis árnyékában szeretne kinyújtózni.

Igaz, vannak olyan helyzetek is, melyekben mentesülünk a valós feladattól (sőt a frázistól is). 1981-ben Floridában (Gainesville-ben) tanítottam, és a sors összehozott egy magyar ismerőssel. Azt hiszem, János volt a neve. Mielőtt Magyarországról eljött, ponyvaregényeket is írt. Néha elvitt magával egy pubba (mondhatnám kocsmába), ahol rendkívüli népszerűségnek örvendett, és úgy ismerték, mint olyan embert, aki végre megmondja, hogy mi is történik a világnak azon a titokzatos részén. Néhány pohár whisky után János mondta is. Mesélte például, hogy Magyarországon – és Ausztriában is – mindenkinek, aki nem kommunista, egy Sztálin-kép van a WC-csészéjében, hogy erre a képre irányuljon aztán a kommunizmusnak fittyet hányó szükségletvégzés. Azt hiszem, Ausztriát azért kapcsolta be, mert Bécsben élt néhány évig, és mert a nosztalgiához hozzátartozott az osztrák–magyar kapcsolat is. Egyébként, a gainesville-i egyetemen, ahol tanítottam, talán nem, de a gainesville-i pubban nyugodtan mondhatta volna, hogy Ausztria és Magyarország ma is egy ország. A pubban azt sem vitatta senki, hogy Erdély továbbra is Magyarországhoz tartozik. Az ivótársak előtt feltárta azt is, hogy Magyarországon és Ausztriában csak a csúnya nők léptek be a pártba. Néha ránéztem, és beszóltam, hogy „János!”, de ilyenkor a könyökével kicsit oldalba lökött, és rám mordult, hogy „hagyjál békén, beszd meg”. Jól tudott magyarul, de egy-két hang az uralkodó nyelvi környezethez idomult, így alakulhatott a „baszd meg”-ből „beszd meg”. A floridai ivótársak számára ezek az ismeretlen szavak csak János beavatottságát és hitelességét igazolták. Én pedig azt is kezdtem érteni, hogy miért mondják, hogy Amerika a szabadság hazája.

Utak az igazság felé

Ha az ember nem a gainesville-i pubban (vagy más szabadövezetben) tartózkodik, bonyolultabbá válik az igazság keresése és kimondása. Sok az útmutató. Ezek között van a tekintély is. Ha valamit valóban fontos ember mondott, akkor az igaz kellene, hogy legyen. De nem ugyanazon igazság mögött áll minden tekintély. P. B. Shelley valóban tekintélyes költő. Ő mondta, hogy: „A költők a világ el nem ismert törvényhozói” („Poets are the unacknowledged legislators of the world.”). Viszont W. H. Auden is híres és tekintélyes író. Az ő szavai szerint: „A világ el nem ismert törvényhozói”, ez nem a költőket, hanem a titkosrendőrséget jelöli. („The unacknowledged legislators of the world describes the secret police, not the poets.”) Szóval mi most az igazság? Talán mindkettő?

És aztán itt van Shakespeare is, akinek a tekintélyét nem lehet vitatni. Viszont a *Téli regét* olvasva (Kosztolányi megbízható fordításában) mégis kételyek merülnek fel. A III. felvonásban a III. jelenet színhelye „Bohémia. Sivatag a tenger mellett”. Nem tudom, hogyan látta ezt mondjuk Jaroslav Hašek, aki szintén Bohémiában született (Prága is Bohémiában van). A dolgokat tovább bonyolítja, hogy Shakespeare hősei Szicíliából hajóznak Bohémiába. Igaz, Antigonus még felteszi a kérdést:

*„Hát biztosan tudod, hogy a hajónk
Bohémia pusztáját érte?”*

A nála tájékozottabb Hajósnak azonban nincsenek kétségei:

*„Azt hát,
De rossz időbe...”*

Persze vannak más fogódzók is, nem csak a tekintély. Igazságot jelez a titok megszűnése is. Mert épp az igazságot szokás (néha) titkosítani. A hazugság hitetni akar valamit – és ehhez nyilvánosság kell. Az emberek nem fogják titkolni azt, amiről szeretnék, hogy elhiggyük. Szóval, ha sikerül valamit a titok leple alól kihúzni, akkor feltehetően igazságot tartunk a kezünkben.

Nem tudom, volt-e még a történelemben olyan méretű titokfelfedés, mint amilyenről tegnapelőtt (2017. június 20-án) olvastam. Csaknem kétszázmillió amerikai bizalmasságot érdemlő személyes adatai kerültek egy technikai hiba folytán nyilvánosságra. Ezt néhány nap múlva per is követte. „Class action”-ról van szó – magyarul csoportpernek lehetne nevezni. A csoportpert James és Linda McAleer indították „saját nevükben és mindenki más nevében, aki hasonló helyzetben van” (tehát kb. kétszázmillió

ember nevében). Az alperes a Republikánus Párt által szerződöttség elemző- és marketingcégg, melynek a neve Deep Root Analytics (Mélygyökér-elemzőnek lehetne fordítani). A McAleer házaspár június 22-én nyújtotta be a keresetet egy floridai körzeti bírósághoz 8 óra 30 perckor. Ez a per csak emeli a nyilvánosságra jutott adatok jelentőségét.

És most végre le kellene már írnom, hogy milyen adatokról van szó. Nyilvánosságra kerültek a Deep Root Analytics által gyűjtött nevek, címek, telefonszámok, születési dátumok, adatok etnikai és vallási hovatartozásról csakúgy, mint politikai álláspontok (többek között olyan kérdésekről, mint az abortusz és a szabad fegyvertartás).

És most, a titok után, az igazság van előttünk? Hirtelen tudjuk, ki hogyan gondolkodik? Mert ha valaki elmondja az utcán, hogy Bélának mi a politikai álláspontja, akkor ez az értesültek körében a következő konklúzióig vezethet: „talán igaz – de a fene tudja”, vagy „mindenfélét beszélnek”, vagy „na lám”, vagy „honnan tudja?”. De ha ugyanez az álláspont gondosan őrzött titok volt, és most nyilvánosságra kerül? Szóval felvetődik a kérdés, hogy mi is történt 2017. június 20-án. Megtudtuk, hogy kétszázmillió embernek egyenként milyen politikai nézete van? Vagy megrendült a hitünk abban, hogy a titok mögött igazság van/volt?

Vagy mégis megerősítést nyert, hogy a titok mögött igazság van, de azért, mert kiderült, hogy mi mindent sorolnak a tények közé (és talán hisznek is) azok, akik politikai döntéseket terveznek?

Aztán ott van az igazság mutatói között a kontextus is. Egyszerűbben mondva az, hogy valami passzol-e vagy sem. Körülbelül egy éve, amint belenézttem, rögtön félretettem egy 1944-es ügyet. Két okból. Láttam, hogy Dejan Rackov a bíró, akivel egy utcában laktunk. A fia kortársam volt. A másik ok az első egy-két mondatban rejlett, amelyeket elolvastam. Az egyikben az állt, hogy Krisztina elmulasztotta, hogy átadjon három sebesültet („3 ranjenika”). Már késtem egy vacsoráról, sürgettek, úgyhogy ezen az izgalmas ponton abbahagytam az olvasást, és gyorsan félretettem az aktát. De ettől a mondattól a vacsora alatt sem tudtam megszabadulni, ott lüktetett bennem, pedig egészen más dolgokról beszélgettünk. A per a német megszállás alatt folyt. Vajon Krisztina sebesült partizánokat rejtegetett, és ezt megtudták a német megszállók? Krisztinát nagyapám védte. Milyen szankciók fenyegettek? Milyen sors küszöbére sodródott Krisztina és a három sebesült? Aztán amikor visszatértem az iratokhoz, kirajzolódott a kontextus, és láttam, hogy amit olvastam (vagy amit hittem, hogy olvastam) egyszerűen nem igaz. Először is elolvastam, hogy Krisztina három sebesült („3 ranjenika”) mellett ötszáz kiló búzát is át kellett,

hogy adjon. Aztán láttam azt is, hogy nem a német katonai parancsnokságnak, hanem a szentmihályi Tót Jánosnak kellett volna átadnia a három sebesültet és az ötszáz kiló búzát. És ez tényleg nem passzol. Egyszerűen nem lehet összeilleszteni. És aztán itt vannak Krisztina ellenérvei. Szerinte nemcsak ő tartozik (többek között három sebesülttel), hanem neki is tartoznak. Éspedig krumplival és napraforgóval. A drámai helyzetet, mely az első néhány mondat után sejlett fel, a kontextus teljesen szétfoszlatta. Nyilvánvalóvá vált, hogy más irányban kell igazságot keresnem. Bár Dejan Rackov bíró ítélete is „3 ranjenika” (három sebesültet) említ, világossá vált, hogy a leírtakon kívül van a valóság. Ezen a ponton szerb anyanyelvű feleségem segített. Az ő véleményét visszatérő bánáti emlékek is megerősítették. Így alakultak ki egy másik igazság körvonalai. „Ranjenik” szerbül egyértelműen és pontosan sebesültet jelent. De van egy ehhez közeli szó (a „hranjenik”, azaz „hizlalt”). A „hranjenik”-ről a bánáti szerb szóhasználatban lekopott a „h”, és ezt kárpótolva megnyúlt az „á”. Szóval „rányenik”-ot ejtenek, de nincsen szerb betű, mely ezt kifejezné, így marad leírva a „ranjenik”. A „h”-t lehangzó hosszú „á”-s „ranjenik” pedig süldő malacot jelent. Így szétforgácsolódott Krisztina hősiessége. Vigaszul szolgálhat, hogy a pert – amint látom – megnyerte. Én pedig eljutottam az igazságig.

Találtam egy olyan példát is, melyben a kontextus nem hozzácsatol, hanem elválaszt az igazságtól. Egy levélről van szó. Nagyapám írta 1940. december 14-én Belgrádba, a Nemzeti Bank Kiviteli Bizottságának.

Petrovgrad, 14 XII 1940.

T.

IZVOZNI KOMITE NARODNE BANKE

Beograd.

Molim da mi izvolite dozvoliti šiljanje jednog paketa od
 5 /pet/ kg. sa životnim namirnicama mojej kćerci Snethlage Bubuški
 rođj. Varady, domaćici iz Hag-a /Adriaan Pauwstraat/ Holandija.

Kako bi taj paket imao stići u Hag do katoličkih božićnih
 praznika, to molim, da tražem dozvolu izvolite mi što hitnije izda-
 ti i dr. Lendjel Franji, advokatu iz Beograda /Pasićeva ul. 24-IV/
 uručiti.

S poštovanjem:

A levélben az áll, hogy nagyapám engedélyt kér, hogy egy ötkilós élelmiszercsomagot küldjön a lányának (Bubus nagynénémnek) Hollandiába, pontosabban Hágába, az Adriaan Pauwstraat utcába. Ez a levél nem passzol. A sorok szembefordulnak a valóság útján konokul egy irányba haladó eseményekkel. Mintha tiltott közlekedésről lenne szó. Az a dolgok rendje és módja, hogy Nyugat-Európából küldenek segélycsomagot Becskerekre, és nem ellenkező irányba, Becskerekről (vagy éppen Petrovgradból) Hollandiába. Jól emlékszem kisiskolás koromból a Hollandiából kapott csomagokra, benne labdákra, kekszre, színes ceruzákra. Meg hát amióta az eszemet tudom (és az utóbbi időben különösen), innen mennek az emberek Nyugatra, „mert ott jobb”. Ha nincs ez a levél, az marad (legalábbis bennem) az igazság, hogy ez mindig így volt, és csak így lehetett. De most egy iratgyűjtőből, melyre csak évszám van felírva, előkerül valami más. Tehát 1940 decemberében Becskereken jobb volt, mint Hágában? Talán azért, mert az Adriaan Pauwstraat közelebb volt Hitlerhez, mint a becskerei Dušan cár utca, és így a problémák ott már egy kicsit korábban jelentkeztek? Persze mindez fel sem merül nagyapám levele nélkül.

Most látom, hogy a kontextus segíthet abban, hogy helyre kerüljenek a tények (mert megsűgja, hogy a „sebesült” tulajdonképpen süldő malac). De látom azt is, hogy a kontextus – vagy a kialakult valóságkörnyezet – képes az embert odébb taszítani tényektől (és háromszor visszatérve, újra kell olvasnom nagyapám levelét, hogy végre elhiggyem, hogy volt olyan is, hogy Becskerekről küldtek élelmiszercsomagot Hágába).

A becsület mint támaszték

Szóval – amint az első mondatban ezt igyekeztem megfogalmazni – nem könnyű az igazságig eljutni. Vannak olyan helyzetek is, hogy több igazságjelölt áll előttünk. Válogatni kell, válogatáskor segítségre van szükség – és be lesz vonva segítőtársként a becsület. Becsületszóval erősíti meg valamelyik igazság kimondója, hogy úgy van, ahogyan ő mondja. Különösen a katonai, leginkább tiszti becsületszónak lett súlya és relevanciája. Amikor ez így alakult és rögződött, jobban közénk tartoztak a katonák és a katonaelet. Ma – Európából nézve – nem emelkednek minden fölé, hanem a megszokott étellel párhuzamosan folynak a háborúk. Nem háromnégy évig tartó drámáról van szó, hanem fenntartható háborúról, mely néhány ezer kilométerrel odébb folyik. Ott pusztít, itt a sajtó követi. Valamennyire. Itt vannak még katonai parádék, de ezek nem igazán érintenek ideget. Korábban létezett kötelező katonai szolgálat. Léteztek az éle-

tünket szétromboló háborúk, melyeket leginkább szomszédos országokkal vívtunk. A tiszti szavakat mint élet és halál közti mezsgyeről intézett üzeneteket foghattuk fel, és – amíg közelünkben folytak a háborúk – a saját életünkre is vonatkoztak. Súlyos volt annak, ha a környezetünkben felbukkant egy katona. A tiszti kaszinók is fontos színhellyé váltak. A jog elismerte, hogy a tiszti becsületszó hozzáadott érték. Ezt rögzítették nemzetközi szerződéses is. Az 1907-es Hágai Békeértekezlet több egyezményt eredményezett. Ezek között volt a *IV. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól*. Igaz, az egyezmény alkotói nem igazán látták előre, hogy hogyan alakulnak majd a háborúk – maguk a háborúk pedig nem igazán az egyezményben lefektetett szokásokat követték. Az egyezménynek van egy melléklete is, mely szintén a szárazföldi háború törvényeire és szokásaira vonatkozik, és ebben elismerést nyer a katonai becsületszó is. A 10. cikk szerint:

„A hadifoglyok becsületszóra szabadlábba helyezhetők, ha hazájuk törvényei őket erre feljogosítják és ily esetben mind saját Kormányuk, mind az őket foglyul ejtő Kormány irányában személyes becsületükkel felelősek elvállalt kötelezettségeiknek lelkiismeretes teljesítéséért.”

Vagyis: esetleg szabadlábba helyezhető az a fogoly, aki becsületszavát adja, hogy nem harcol többé azon ország ellen, melynek a hadserege elfogta. A becsületszó tehát valamennyire a győztes helyzetet is korlátozza, a hadifogolynak pedig ad valamennyi mozgásteret. (Legalábbis az 1907-es egyezmény szerint.)

Feltehető, hogy a tisztek is éreztek valamilyen különös felelősséget, amikor becsületszavukat adták – bár voltak kivételek is. Az újvidéki razziáról olvastam nemrégiben (nem először). Nagyapám a naplójában vérengzésről ír, és abban reménykedik, hogy „bírói eljárás megindításával, az igazi bűnösök elítélésével levehető volna a nemzetről az ódium”. Eljárást, ha habozva is, de indított még a Horthy-hatalom is. A hadbírósnak tagja lett a korábban nyugalmazott Kiss János altábornagy. Az ügyész halálbüntetést vagy súlyos börtönbüntetést követelt a fő tettesek, Feketehalmy-Czeydner Ferenc, Grassy József, Deák László, Zöldy Márton és mások ellen. A vádlott honvédtisztek szabadlábban voltak a tárgyalás alatt, mert tiszti becsületszavukat adták, hogy alávetik magukat az ítéletnek. Nem így alakult a dolog. Tizenegy csendőrtiszt 10–15 év börtönbüntetést kapott, a fővádlottak azonban az ítélet meghozatala előtt Németországba szöktek. Ott Himmler személyesen fogadta őket. A magyar kormány kérte az elszökött vádlottak kiadatását, de Hitler nem adta ki őket. Határai is voltak a szövetségnek. Aztán amikor a német hadsereg megszállta a szövet-

séges Magyarországot 1944. március 19-én, Feketehalmy és Grassy (másokkal együtt) német SS-tisztként tértek vissza. Kiss János altábornagyot a nyilasok 1944. november 22-én kivégezték. Nem tudom, hogy amikor Feketehalmyék egy más katonaság színeiben tértek vissza, vajon ezzel becsületváltás következett-e be, és tárgytalanná válhatott-e a korábbi (más hadsereg tisztjeként adott) becsületszó be nem tartása. Az ellenük emelt vád egy darabig tárgytalanná vált – de nem sokáig. A háború után Pesten halálra ítélték őket, és utána kiadták a jugoszláv hatóságoknak. Ezután még egyszer halálra lettek ítéelve, majd Újvidéken és Zsablyán ki is végezték őket. Lehet, hogy a bűneik mellett a tiszt becsületszó be nem tartása is átkosnak bizonyult.

Egy becsülettorlódás

Korábban a tiszt becsületszó gyakran nyert szerepet jogi perekben. Hétköznapi ügyekben is. A családi irattárban is találok eseteket, melyekben a lehetségest az formálta igazsággá, hogy valaki tiszt becsületszavával is alátámasztotta. Azt is látom, hogy egyes esetekben torlódtak az igazság mutatói. A tiszt becsület mellett más becsületek is a színre furakodtak. És most már rátérnék arra a jogesetre, amelyhez kapcsolódik az eddigi, kicsit hosszúra sikerült felvezetés.

A történet főszereplői Jelisaveta és Ljubica. Lánykori vezetéknévéről ítélve (mely ott áll az iratokban) lehet, hogy Jelisaveta tulajdonképpen Erzsébet volt. Az iratokból kiderül, hogy mindkettőjüknek katonatiszt (alhadnagy) a férje. Ugyanabban a házban laknak Becskereken, a címük Tito marsall utca 41. Jelisaveta (vagy Erzsébet) bűnvádi feljelentést tesz Ljubica ellen rágalalmazásért. Apám Jelisavetát képviseli. A kiindulópont egy szerb nyelvű tájékoztató, melyet 1950. június 13-án gépeltek az irodánkban, és Jelisaveta alá is írta. Ebben Jelisaveta kijelenti, hogy Ljubica „minden ok nélkül valótlan híreket terjeszt rólam, melyek nemcsak sértenek, de a házasságomat is veszélyeztetik”. Továbbá, „június 5-én délelőtt 11 óra tájt, Ljubica felém köpött, mondta, hogy pfuj, maga szemtelen romlott asszony, én most el fogok menni a férjemtől, de maga is el fog menni a magáétól”. A tájékoztató szerint ezt tanúsíthatja Dušica Janković háziasszony és Milko Panić hetedikes gimnazista diák, akik ugyanabban a házban laknak.

Az iratok között van egy „pótinformáció is”, melyben kirajzolódik néhány konkrét állítás és ellenérv is. A pótinformáció szerint Ljubica azt állítja, hogy a férje minden éjszakát – éjfélig – Jelisavetánál tölt. Jelisaveta ezt azonban abszurd rágalomnak tartja, és tekintélyes tanúkra hivatkozva cáfolja. Amint ez ott áll a pótinformációban, 1950 februárja óta Jelisaveta

húga rendszeresen Jelisavetánál tölti az éjszakát. Juliskának hívják, és hirtelt érdemlő tanú, mert a sörgyárban dolgozik, és „különböző tisztségei vannak a szakszervezetben stb.” A feljegyzésből az is kiderül, hogy Juliska dolgozott is esténként Jelisavetánál (pénztári bélyegeket és számlákat rendezett), és ebben gyakran segített neki Aleksandar Nikić.

További részleteket fed fel egy 1950. augusztus 2-ával keltezett beadvány, mely közli Petrović Zsuzsa tanúvallomását. Zsuzsa szerint, amikor ő is a Tito marsall 41-be költözött, Ljubica ezt mondta neki: „óvakodj Jelisavetától, mert ő elszedi mások férjét”. Feltételezéseit Ljubica már korábban közölte Jelisaveta férjével is, aki Titogradban (korábban Podgorica, ma ismét az) volt katonatiszt. A férj (Miloš) azonban a felesége oldalára állt. Még 1950. június 6-án ír az apámnak (zöld tintával) levelet, kéri, hogy a perköltségeket igyekezzen Ljubicára hárítani – és közli, hogy ezután Banja Lukában lesz, oda helyezték át.

Az iratokból egyértelműen kitűnik, hogy az ügy mozgatói a két feleség (Ljubica és Jelisaveta). A férjek nemigen vállalnak szerepet (bár az ügy végén, vonakodva, Ljubica férje mégis igen). Jó lenne tudni valamit Milošról és Stevanról, a két katonatiszt férjről is. Ők így – megérdemelten vagy sem – úri távolságban maradnak az eseményektől. Ha többet tudnék róluk, valószínűleg több egyensúly is lehetne a történetben. Persze vannak mások is, akik kicsit egyoldalúan írtak ilyen helyzetekről. Például Karinthy is (igaz, inkább a humor, mint a tényfeltárás ihletét követve). Karinthy feltette a kérdést: „Úriember volt Don Juan?” Aztán választ is adott a kérdésre: „Ő talán az volt – csak az a baj, hogy nem úriókkal volt dolga – különben nem derült volna ki róla, hogy Don Juan.”

Ebben a történetben a végén kialakul valami válasz arra a kérdésre, hogy a két félrelépéssel gyanúsított személy (Stevan és Jelisaveta) tulajdonképpen úriember, illetve úriasszony volt-e. De a választ a történet végére hagyom.

A büntető feljelentés nyomán 1950. október 31-ére tűzött ki tárgyalást a becskerekai járásbíróóság, de azon nem jelent meg Ljubica, mint ahogyan a férje sem (akit tanúként idéztek, és azt kellett volna, hogy bizonyítsa – vagy cáfolja –, hogy tényleg közösült-e Jelisavetával). Apám november 2-án levelet ír Jelisavetának, közli, hogy fennáll még az elvi lehetőség, hogy fegyveres örök vezessék a tárgyalásra Ljubicát és a férjét, de az adott helyzetben ez nem tűnik reális megoldásnak, mert Ljubica férje a Jugoszláv Néphadsereg tisztje, maga Ljubica pedig egy katonatiszt felesége. Tárgyalás nélkül pedig nemigen lehetett a Ljubica ellen folytatott rágal-mazási büntetőügyben elmarasztaló ítéletig jutni.

Ebben a patthelyzetben a becsület jelentette a kiutat – és vezetett az igazság felé. Ljubica férje kijelentette, hogy nem feküdt le Jelisavetával. És ezt a kijelentést mondhatni márványlapra véste az a tény, hogy Stevan (Ljubica férje) „tisztí és pártbecsületszavát” adta. Ami tovább nemesíti a dolgokat, Stevan ezt a nyilatkozatot tisztjárja és pártjárja (Jelisaveta férje) előtt tette. Talán kicsit torlódtak a becsületek 1950-ben, de erősítették is egymást.

Szóval, mégiscsak van út az igazságig.

